

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologických věd

Bakalářská práce

Absence přechodových rituálů v mezních životních situacích

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Anna Nováková

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: 3.

2021

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracoval(a) pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích 28. 3. 2021

.....

Anna Nováková

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji především vedoucí mé práce, ThLic. Michaelé Vlčkové, Th.D., za odborné vedení, poskytnutí věcných rad, připomínek a také času, který této závěrečné práci věnovala. Poděkování patří také mé rodině a všem mým blízkým, kteří mě během studia i v této nelehké době neustále podporují.

OBSAH

Úvod	5
1 Vymezení pojmů	7
1.1 Rituál	7
1.1.1 Přechodový rituál	9
1.2 Ritualizace podle C. Bell	10
1.2.1 Ritualizované individuální jednání	12
1.3 Současná doba 21. století – od moderny k postmoderně	13
1.4 Mezní životní situace.....	15
1.4.1 Krize.....	16
1.5 Sociální práce	17
2 Význam přechodových rituálů v životě člověka	19
2.1 Psychologické kořeny	19
2.2 Antropologický pohled na rituály.....	19
2.3 Sociální rozměr.....	20
2.4 Negativní aspekty rituálů	22
2.5 Přechodové rituály podléhající zániku	23
2.6 Rituály v současné době.....	24
3 Rituály jako inspirace a podnět v sociální práci	27
3.1 Spiritualita v sociální práci	27
3.2 Krizové období dospívání	27
3.2.1 Inicie a spojitost s rizikovou mládeží	28
3.2.2 Možnosti využití rituálu.....	30
3.3 Přechodové rituály v léčbě závislosti	31
3.4 Sociální práce s umírajícími a pozůstalými – přechodový rituál pohřbu, pomazání nemocných.....	33
Závěr	36
Seznam použitých zdrojů	39
Abstrakt	43
Abstract	44

Úvod

O výběru tématu bakalářské práce jsem dlouho uvažovala. Představovala jsem si téma, které by se týkalo naší společnosti, kultury, sociální práce a zároveň se bez výjimky dotýkalo i života každého z nás. Inspirovala mě i současná doba plná náhlých změn a omezení, která vyžaduje nejen notnou dávku přizpůsobení, ale i psychické síly. Rozhodla jsem se ponořit do tématu Absence přechodových rituálů v mezních životních situacích a pokusit se zpracovat rozsáhlé téma, dotýkající se několika vědních oborů. V práci si kladu za cíl nejen správně uchopit a popsat přechodové rituály v současné době, ale i v náznaku zmapovat, jak může rituální jednání inspirovat některé sociální oblasti a zda by jejich využití mohlo usnadnit zvládání nejen mezních životních situací, ale i běžného každodenního života.

Rituál byl od nepaměti součástí každé kultury a měl za úkol lemovat důležité milníky, pomoci překonat a lépe zvládnout změny. Nezvládnutí těchto přechodů spolu s dalšími faktory však může výrazně ovlivnit všechny aspekty našeho života včetně celkového obrazu naší společnosti. Současná postmoderní doba se vyznačuje technickým pokrokem, zvýšenou individualizací a odkloněním se od tradičního způsobu života, který vedli naši předci. Když se ovšem podíváme „pod pokličku“, náš život často postrádá hluboké prožití důležitých momentů, kterých během života zažíváme nespočet. Mnoho lidí se nachází v mezní životní situaci, která je mnohdy přehlížena a dostatečně nepodchycena ve své počáteční fázi. Rituální praxe by v této individualizované době mohla k spokojenému a úspěšnému životu (a společnosti celkově) výrazně přispět. Potenciál rituálů je širokou veřejností i odborníky často opomíjen, ačkoliv připustíme-li, že rituální jednání má opravdu pozitivní vliv na náš život, není pochyb o tom, že lze tento potenciál využít i v sociální práci.

V první části práce se zaměřuji na vymezení pojmů rituál, přechodový rituál a jejich obecné charakteristiky, základní rozdělení, věnuji se vnějším i vnitřním funkcím. Dále jsem se snažila nastínit průběh ritualizace skrze rozličné aktivity, které vykazují charakteristiky rituálního jednání. V první části se věnuji i současné postmoderní době se všemi nástrahami, kterým musíme jako individuum i společnost čelit. Neopomněla jsem definovat pojmy jako mezní životní situace a krize, které se pojí jak s životními zvraty, tak i s biologickým vývojem. Abych uchopila pojetí rituálů komplexně, v následující části práce bylo přiblíženo postupné vnímání rituálu z pohledu psychologického, antropologického i sociálního. Následující kapitoly se dotýkají

negativních aspektů rituálů, které představují skutečnou hrozbu a neměly by být opomíjeny. Na to navazují části o mizejících přechodových rituálech, přičemž jejich absence mimo jiné ovlivňuje i náš způsob vnímání těchto přechodů. Tato část je ukončena přiblížením rituálů v současné době, která představuje nynější vzestup a odlišné nazírání na rituální praxi než v době dřívější. V poslední části své práce jsem osvětlila význam rituálů v kontextu sociální práce s některými cílovými skupinami. Zvolila jsem dospívající mládež a s tímto obdobím spojenou absenci přechodového rituálu iniciace. V poslední řadě jsem nastínila využití rituálu v léčbě drogových závislostí, kde jsou rituály součástí každodenní praxe v terapeutických komunitách, a mohly by tak fungovat jako určitý příklad praxe v rámci prevence v každodenním životě. Okrajově jsem pojednala i o možnosti využití rituálů v sociální práci s umírajícími a pozůstalými, kde převážně rituál pohřbu hraje klíčovou roli ve zpracování ztráty.

Jelikož neexistuje dostatek relevantní literatury zabývající se využitím rituálů v sociální práci, musela jsem čerpat z rozličných publikací mnoha autorů a pokusit se z různých oblastí zpracovat téma rituálů komplexně. V práci jsem využila antropologických i sociologických publikací (Bauman, Keller, Douglas, Bowie, Soukup, Murphy, Skarupská aj.), dále byly použity informace z oblasti psychologie (Říčan, Záborcová, Jung aj.), dále jsem sáhla po publikacích zaměřujících se na problematiku rituálů (Stephenson, Gennep, Turner, Bell, Mitchell, Grimes, Kalina, Nešporová apod.) a v poslední řadě informace ze sociální práce (Matoušek, Elichová, Navrátil atd.).

1 Vymezení pojmů

1.1 Rituál

Pojem rituál má původ v latinském slově *ritus/ ritualis*, které se volně překládá jako obřad, obřadný, zvyklost i ceremoniál. Vznikl z magických a náboženských obřadů a lidstvo provází odnepaměti.¹ S. J. Tambiah rituály vysvětluje jako „*standardizovaný soubor jednání vyznačující se vyšší mírou stability prvků, která umožňuje identické opakování inscenované formy a z obecného hlediska slouží jako stabilizátor chování, hodnot a norem.*“²

Rituální jednání ukrývá mnohé funkce, mezi něž patří legitimace současného společenského, náboženského nebo politického řádu. Vytrhává nás z každodenní reality a má schopnost propojit profánní svět s vyšším celkem, s univerzem. Rituál vyjadřuje i určitý vzdor vůči konečnosti lidského bytí tím, že dává životu řád, vtiskne společnosti měřítko a rozděluje časovou kontinuitu na dílčí segmenty.³ V neposlední řadě plní i funkci integrační založenou na emotivním poutu.⁴ Rituály posilují identitu člověka i celé společnosti, přinášejí nám jistotu, vnášejí strukturu do našich životů a pomáhají nám překonat malé i větší životní krize.⁵

Ačkoli někteří autoři uvádí (např. Murphy), že průběh rituálu je podmíněn neměnnými pravidly, vzhledem k současnosti 21. století plně inovací a rychlých změn je zapotřebí, aby i rituály držely krok a adaptovaly se na měnící se skutečnosti. Charakterizovat rituály jako jednání s neměnnými pravidly ztrácí na své nadčasovosti. Jak objasňuje M. Vlčková, „*rituální tradice je kulturním a vtělujícím se, kreativním a variabilním procesem. Rituály se mohou a musí měnit, pokud mají být adekvátní formou sdělování, sdílení, a ne vyprázdněným ritualismem.*“⁶

Rituál se mnohokrát zkoumal ve spojitosti s náboženstvím. Vztah rituálu a náboženství, zakotven nejen během obřadu, ale i v každodenním životě, bývá vyjádřen

¹ Srov. SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. ISBN 80-244-1509-7. s.55

² KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5. s.37

³ Srov. Tamtéž, s. 38-40

⁴ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5. s. 939

⁵ Srov. KUNZE, P. *Malé děti potřebují rituály*. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 978-80-251-3405-4. s.10

⁶ VLČKOVÁ, M. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-80-7530-103-1. s. 8

gradací náboženského cítění, kdy výrazně figuruje víra ve vyšší síly a nadpřirozeno.⁷ Rituál v tomto ohledu bývá kolektivní záležitostí, kde shromáždění lidé i celebranti představují posvátný rámeček a podmínku daného rituálu. Často se setkáme i s mnohými rituálními přípravami – mezi ně může patřit i tzv. sakralizace, rituální čistota, dosahovaná mnohými způsoby, mezi které se řadí např. očištění koupel, půst, abstinence, zpověď, požití určitých látek atd.⁸ Člověk se během rituálu dostává do jiného „onoho“ světa za horizont, kde neplatí běžná pravidla, a setkává se se světem náležící Bohu či jiným kosmickým silám, což má pro aktéry magický potenciál.⁹ Rituály mají z náboženského hlediska hluboké kořeny ve starověkých mýtech, totemismu, animismu či šamanismu.¹⁰

Spojitost rituálu s náboženstvím ovlivnila i některé odborníky, kteří při dělení rituálu uvádějí jako zvláštní kategorii rituály náboženské. Mezi ně patří např. Skarupská či Murphy. Dále rituály dělí na přechodové (jejich pojetí se ovšem liší od pojetí přechodových rituálu A. Gennepa), výroční a revitalizační. Za přechodové rituály považují ty, kde hraje podstatnou roli přechod a změna v sociální struktuře (narození dítěte, svatba, pohřeb atd.). Výroční rituály naopak oslavují dělicí body stále plynoucího koloběhu času a pomáhají nám překonat jednotvárnost a všednost. Zaměřují se nejen na společenské, ale i ekonomické a politické aspekty. Jedná se o svátky typu Vánoce, Velikonoce, vznik státu atd. Revitalizační rituály se zaměřují na speciální příležitosti, kterými mohou být společenská neštěstí, přírodní katastrofy či nepříznivé počasí.¹¹ Tento typ rituálů Murphy označuje jako situační.¹² Zcela jiné rozdělení nabízí R. Fulghum, který se soustřeďuje na dělení rituálů z hlediska transparentnosti na veřejné, kde člověk dostane doklad od nějaké instituce např. řidičský průkaz, vysvědčení atd. Dále na rituály soukromé (oslavy narozenin aj.) a tajné (člověk si tuto změnu prožije v soukromí bez účasti kohokoli dalšího).¹³

⁷ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*, s. 939

⁸ Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd.2. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-25-0. s.186

⁹ Srov. SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. s.55; KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s.44

¹⁰ Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9. s. 135-137

¹¹ Srov. SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. s.53-55

¹² Srov. MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. s.186

¹³ Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce: naše životní rituály*. Praha: Argo, 1995. ISBN 80-85794-44-6. s. 24-25

1.1.1 Přejchodový rituál

Přejchodový rituál zajišťuje přechod z jednoho stavu/situace/statusu do jiného, přičemž daná změna vyžaduje ukončení starého stavu, období přechodné (mnohdy matoucí období doprovázené ztraceností a zmatkem) a rituální znovuzrození do nového začátku.¹⁴

V průběhu transformace je jedinec ponechaný mimo čas a zároveň v okamžiku času, nachází se také vně stávajícího řádu a společenské struktury, čímž zpochybňuje platnost systému. V. Turner tuto problematickou fázi označuje za tzv. liminaritu (liminární stadium), kdy se jedinec ocitá někde „mezi“ a není součástí ani starého, ani nového statusu. Překlad latinského slova *limen* doslova znamená práh, mez. Tento člověk je více zranitelný, bezradný a svým způsobem i nebezpečný.¹⁵

Během přechodového rituálu se mění nejen chování člověka, ale i vztahy mezi ním a vnějším světem, přičemž průběh rituálu determinuje způsob přechodu. Přítomným umožňuje si změnu uvědomit a uznat ji, podporuje také sounáležitost společenství.¹⁶ Zároveň se přechodové rituály mohou přímo týkat i celých skupin a kultur, přičemž hlavní cíl je zasvěcení. Součástí transformace bývá rozšíření světového názoru, hlubší pochopení sama sebe, nebo pozměněnou stupnici hodnot.¹⁷ V přechodových rituálech hraje klíčovou roli právě slovo pomezí, práh, který symbolizuje prostor mezi světem cizím a domácím, starým a novým. Podle Van Gennepa přechod nemusí být pouze náboženský, nezdědka se pomezí objevovalo v geografických přechodech jako přebrodění nové řeky, obřady při zakládání domu apod. – zkrátka všude tam, kde můžeme nastínit toto trojfázové schéma odloučení, pomezí a přijetí. Pomyslné dveře se nesmí znečistit, a proto existují i v naší kultuře zvyky, které toto nepsané pravidlo ctí (např. zemřelí se nikdy nesměli vynášet hlavními dveřmi).¹⁸

A.V. Gennep rozlišuje tři základní typy přechodových rituálů: rituály odluky (preliminální), rituály pomezí (prahové) a rituály sloučení (postliminální). Každý z nich představuje přechod z jednoho světa do dalšího, ale zpravidla nebývají ve všech společenstvích rozvinuty rovnoměrně. Za rituály odluky označujeme např. obřadní úkony,

¹⁴ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn: zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2006. ISBN 80-7255-100-0. s.10

¹⁵ Srov. TURNER, V. *Průběh rituálů*. Vyd.1. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6900-3. s. 95-97

¹⁶ Srov. SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. s.55; KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s.125-127

¹⁷ Srov. GROF, S. *Psychologie budoucnosti: poznatky a poučení z moderního výzkumu vědomí*. Praha: Perla, 2004. ISBN 80-902156-6-1. s. 20-21

¹⁸ Srov. GENNEP, A. V. *Přejchodové rituály: systematické studium rituálů*. 2. Vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-262-1374-1. s. 26-27

kteřé provádíme během rozloučení se se zemřelými. Slučující (přijímací) rituály při sva-
tebních obřadech, šestinedělí atd., pomezí rituály najdou uplatnění např. při těhoten-
ství, porodu či iniciaci. Jednotlivé typy přechodových rituálů se však často prolínají
a bývají tak kombinací všech – za zmínku stojí např. zasnuby. Základním rozdělením
však přechodové rituály nekončí, některé rituály sledují i svůj vlastní cíl, které se
s tímto základním rozdělením kombinují. Uvedeme-li příklad, rituály odlučovací v sobě
zahrnují i rituály ochranné atd.¹⁹

V neposlední řadě je třeba zdůraznit, že přechodové rituály mají svůj význam
a potenciál i v životních krizích (ať už se jedná o vývojové krize či krize v mezních
životních situacích), kdy pomáhají se zvnitřněním nového statusu a vyrovnání se se
změnami.²⁰

1.2 Ritualizace podle C. Bell

V západní společnosti převažuje pohled na rituál jako na speciální činnost oddělenou od
těch všedních. Dále také převládá mínění, že pojem rituál úzce souvisí s náboženskými
institucemi. V následujících odstavcích budou nastíněny různé varianty běžných aktivit,
kteřé se díky procesu ritualizování stávají flexibilními a strategickými způsoby jednání,
kdy zároveň vykazují kategorie s charakteristikami „ritual-like“ jednání. Mezi tyto kate-
gorie patří: formalismus, tradicionalismus, disciplinovaná neměnnost, pravidlo moci,
sakrační symbolika a performance. Formalismus v jednání více evokuje pocit rituálnosti,
ale neposkytuje prostor pro diskuzi a také postrádá emoce a důvtip.

Formalizace staví lidi do rolí, které ukazují jistý druh autority. Jednání formalizo-
vaného rituálního rázu mohou být pozdravy, loučení, gesta (např. otázka jak se máte), či
stolování u společné konzumace jídla. Všechny tyto příklady ilustrují sociální hie-
rarchii, kdy se v závislosti na ní patřičně chováme. Skrze gesta narůstá zvláštnost dané
situace a tato gesta snižují nebo zvyšují formalitu celého jednání. Tyto paralely se
objevují i u rituálů, kdy určitá gesta oprostí rituály od denní rutiny, nebo je naopak
s rutinou integrují. Navíc formalizace (v podobě omezených kódů projevu a pohybu)
navrhuje způsoby, kterými rituál může integrovat souhlas a podporovat zvnitřnění
zastřešujících sociálních hodnot.²¹

¹⁹ Srov. GENNEP, A. V. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. s.19

²⁰ Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. s. 156

²¹ Srov. BELL, C. *Ritual perspectives and dimensions*. Oxford: New York, 1997. ISBN 978-0-19-973510-5.
s. 138-145

Další kategorií je tradicionalismus, tedy snaha o uchování zvyků minulosti, či přinejmenším adaptaci těchto aktivit v lehce pozměněném měřítku. Mnoho rituálů se odvolává na tradici či zvyky, nebo tyto tradice chtějí opakovat. Rituály, které neodkazují k žádné tradici, lidé soudí jako anomální a neautentické, a proto proces tradicionalizace patří k základní dimenzi rituálů. V této souvislosti si můžeme pokládat otázku, zda je tradicionalismus způsob ritualizace nebo pouze její efekt. Vědomé či nevědomé tvoření rituálů obvykle zahrnuje explicitní odvolání ke smyslu tradice. V praxi to může znamenat například přidání archaického výrazu našich předků.²²

Neměnnost, další kategorie, inklinuje k opakování, kdy jsou často ignorovány časové přechody, které na rozdíl od tradicionalismu neodkazují k hodnotě minulosti. Na bázi neměnnosti jsou založená i setkání Anonymních alkoholiků. Tyto neměnné praktiky Anonymních alkoholiků jsou vnímány jako znovutvoření člověka – pravidelné týdenní setkání či veřejné svědectví podporují sebekontrolu nezbytnou k tomu čelit denním těžkostem či alkoholu. Dalším příkladem může být třeba meditace.²³

Čtvrtou kategorií C. Bell načrtává pravidlo moci, kde jsou nejlepším příkladem pravidla sportovních utkání, bojových umění, ve válkách či řízení auta. Vyvolá se symbolický konflikt, kdy vidíme rituální jednání jako ventilování agrese k vytvoření prostoru, kde se mohou bezpečně vyjadřovat rozdíly. Normativní pravidla poté mohou definovat vnější limity toho, co je přijatelné, nebo se pomocí nich organizovat další kroky.²⁴

Předposlední kategorií je sakrální symbolika obsahující symboly, které ztělesňují hodnoty, pocity, historii či národní ideály. Příkladem může být zacházení s národní vlajkou, zahrnující mnohem více než zacházení s kusem látky. Charakter symbolu mají i místa – cíle poutníků, prostor nasycený významnou historickou událostí apod. Aktivity rituálního potenciálu tvoří speciálnost prostoru – rozdíl oproti ostatním místům tkví v oné symbolice. Způsob vnímání těchto aktivit může být dvojitý: způsob, kterým osobité aktivity odlišují určitá místa od jiných, a dále to, že tyto zážitky přetváří realitu do vyšší, větší, univerzálnější úrovně.²⁵

Poslední kategorií je performance. Provedení (performance) komunikuje na multisenzorické úrovni a zahrnuje vysokou dávku představitosti, dramatické zvuky, hmatové i čichové stimulační. Spolu s diváky se tak vytvoří atmosféra plná emotivních zážitků,

²² Srov. BELL, C. Ritual perspectives and dimensions s. 145-150

²³ Srov. Tamtéž, s. 150-153

²⁴ Srov. Tamtéž, s. 153-155

²⁵ Srov. Tamtéž, s. 155-159

kteře mohou obsahovat i určitá poselství. Důležité je i zarámování poskytující ohraničující rozdíly mezi posvátným a profánním, ideály a realitou, rutinou a speciálním okamžikem. Samotné provedení rituálu umožňuje sdělovat universální ideály skřze zkušenost a formovat naše vnímání a hodnoty. Příklady, jak určité provedení úkonu ovlivní budoucí zvyk, můžeme vidět například na M. Gandhím a jeho nenásilné demonstraci či na vylodění K. Kolumba při dobytí Ameriky – i negativní stránky se nyní promítají do oslav objevení. Dalším příkladem vykazující tyto vlastnosti je hromadné sledování televize nebo divadelní představení, kde společně čelíme dané zkušenosti i objektivizaci hodnot.²⁶

Závěrem je třeba podotknout, že výše zmíněné kategorie odhalují cesty, kterými může probíhat ritualizace. Ovšem zapotřebí je stupeň ritualizace úměrně odhadnout, jelikož pokud je projev příliš formální a naopak společná večeře příliš neformální, účinek nebude příznivý. Na uvedených příkladech vidíme, že tendence spojovat rituály pouze s náboženstvím či nadpřirozenem není nadále adekvátní. Neexistuje univerzální shoda o tom, co ustanovuje rituál. Dokonce i překlad a význam tohoto slova v různých jazycích znamená něco jiného – za slovem rituál se může skrývat divadelní vystoupení či sportovní utkání, ale stejným pojmem se může vyjádřit i svatební obřad v kostele. Sociologové se ovšem shodují, že rituální jednání je jedno ze základních sociálních aktů v konstrukci naší reality.²⁷

1.2.1 Ritualizované individuální jednání

V běžném životě se však setkáme i s ritualizací v jiném slova smyslu, a to v psychologickém, kdy slovem rituál označujeme ustrnulé opakované jednání, které má mnoho podob (ranní pití kávy, pozdrav, manipulace s věcmi atd.) Dle Jandourka toto jednání vyústí pouze ve vnější formu bez vnitřního obsahu.²⁸ Keller toto jednání charakterizuje jako „*vynucenou technickou stránku všední lidské interakce*“²⁹, která slouží k neplýtvání omezené kapacity myšlení, energie i času, což nám mimo jiné dovoluje úsporný pohyb v sociálním prostředí.³⁰

²⁶ Srov. BELL, C. Ritual perspectives and dimensions. s. 138-164

²⁷ Srov. Tamtéž, s. 164-169

²⁸ Srov. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0. s. 204

²⁹ KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Vyd.2. Brno: nakladatelství Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-41-1. s. 91

³⁰ Srov. Tamtéž, s. 90

Další funkcí ritualizovaného individuálního jednání je odvrátit vlastní pozornost od daného úkonu. Stereotypizace gest a formulí u kolektivního rituálu může naopak podporovat koncentraci a posiluje emoce zúčastněných. Hlavním rozdílem mezi rutinním jednáním a kolektivním rituálem spočívá v několika bodech: rutinní jednání nebývá kolektivní, dále nedochází k překročení pozemského bytí, přesně určeného času a místa. Zatímco najít shodu můžeme např. v úkonech prováděných zcela neměnně, kdy vnější pozorovatel tyto úkony nemusí umět rozluštit.³¹ Velkou váhu rituální, nejen individuální činnosti, přikládá Fulghum, který si stojí za názorem, že tyto často se opakující činnosti dávají životu smysl a řád, čímž mu dodávají pocit většího bezpečí.³²

1.3 Současná doba 21. století – od moderny k postmoderně

Moderní společnost se sama ostře vymezuje vůči tradičním společnostem, které považuje za neinovativní, nedynamické a poukazuje na větší míru podřizování jejich členů.³³ V současné době se hovoří o krizi evropské kultury, kdy v souvislosti s rozvojem technologií a racionálně-vědeckého myšlení dochází k sociokulturním změnám.³⁴ Otázka vymezení současné doby představuje kontroverzní téma, poněvadž ani veřejnost ani sociologové se nemohou jednoznačně shodnout, kde leží hranice moderny, pozdní moderny či postmoderny.³⁵

Postmoderna bývá vnímána také jako určité paradigma distance od moderny nebo za její dynamickou složku.³⁶ Moderna se vyznačovala jednotou, shodným pohledem na budoucnost a sama se stala jakýmsi projektem směřující k cíli lepších zítřků. Naopak dnešní svět předpokládá, že je lidstvo na vrcholu svých sil, naše vize se rozcházejí a iluze celku se začíná rozpadat. Panuje pluralita a mnohoznačnost, což je jedna z hlavních charakteristik postmoderny. Mnohoznačnost přináší pocit svobody, který je ovšem narušován mnohými negativními stránkami.

³¹ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. s. 90-92

³² Srov. FULGHUM, R. *Od začátku do konce*. s. 23-24

³³ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. s. 11

³⁴ Srov. SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. s. 35

³⁵ Srov. BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologický nakladatelství SLON, 1995. ISBN 80-85850-12-5. s. 7-9

³⁶ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. s. 811

Bauman k tomu načrtává čtyři modely postmoderního člověka, které jsou: zevloun, tulák, turista a hráč.³⁷ Zevloun, žijící převážně ve městě, se stylizuje do pozice pozorovatele s představitivostí. Podněty (nyní hlavně skrze média, soc. sítě atd.) přijímá a vybírá, který z nich ho uspokojí. Tulák, na rozdíl od minulosti, představuje běžný model fungování, kdy změna a pohyb znázorňuje cíl. Pohyb je poháněn neutuchající touhou, kdy žádná ze změn nesplňuje předchozí očekávání. Závazky vůči místu i lidem jsou nežádané. Turista vyhledává a vyžaduje dojmy, přivlastňuje, aniž by byl sám přivlastněn – vnímá svět jako surovinu. V hloubi duše ale potřebuje i pevné zázemí, místo, kam se vrátit. Poslední model, hráč, vyhledává riziko a výhru a celý život stylizuje do určité hry bez trvalých zákonitostí. Tyto čtyři modely člověka se vyskytovaly i v minulosti, ale zaznamenáváme dva významné rozdíly – nejedná se o marginální situace a všechny čtyři modely se v určitém rozsahu kombinují dohromady, což se dříve nedělo.³⁸

Postmoderní bytí se ocitlo v absenci trvalých sociálních struktur a čas neplyne kontinuálně, ale rozbíhá se souběžně do několika časových realit. Tyto dílčí epizody mnohdy začínají a končí samostatně, zářný příklad nalezneme např. v zaměstnání, kdy málokdy hovoříme o kontinuitě – povolání i klasifikace zanikají, naučené dovednosti již zítra nemusí být adekvátní. Pomíjivost postihuje všechny oblasti života, včetně našich cílů, mezilidských vztahů a informací chrlících se na nás ze všech stran.³⁹ Karlová k tomu poznamenává, že v těchto rozličných časových realitách převládá přístup racionální a technický, který částečně postrádá hlubší obsah, emoce či náboženský kontext.⁴⁰ Autoři se také shodují v tom, že identita a totožnost rozhodně nepatří mezi stabilní záležitosti, ale tíhne ke stávajícím situacím a kontextům.⁴¹ Velké množství lidí dnešního globalizovaného světa není pevně zakořeněno a mnozí stále hledají identitu. Zároveň se smazávají rozdíly mezi sváteční výjimečností a všedním řádem⁴²

Dalším důsledkem současné doby se stala dualita vědeckého a přirozeného světa, kdy evropská společnost jaksi nedůvěřuje svátečnímu a posvátnému. Snaží se stále nalézt

³⁷ Srov. BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. s.25-27

³⁸ Srov. Tamtéž, s.40-61

³⁹ Srov. BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. s. 33-40

⁴⁰ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 123

⁴¹ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*; BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*

⁴² Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 140

nějaká měřitelná fakta, což vede k tendenci odstupu a vytěsnění rituálního prožitku z reality.⁴³

1.4 Mezní životní situace

K. Jaspers považoval mezní životní situace za situace, jejichž bytnost neprochází změnou, ale její projevy bývají rozličné. Odpovídáme na ně tím, že je buď popíráme, či se rozhodneme je uchopit a v čirém zoufalství hledat opětovné sebenalezení. Jaspers chápal mezní situace jako reakci na nespolehlivost celkového bytí plynoucí z ovládnutí přírody, které je omezeno skutečností, že nás sužují nemoci, vyčerpávající práce, umírání, smrt.⁴⁴ Reakce na mezní situace podle Jasperse zachází do úskalí, kde se my sami stáváme existencí, která je v nás možná.

„*Stáváme se sami sebou tím, že vstupujeme do mezních situací s otevřenýma očima.*“⁴⁵ Způsob prožívání nám určuje to, kam míříme. Nicota, ztracenost, beznaděj, údiv – ve všech případech člověk hledá vlastní vysvobození. Jaspers nachází nástrahy dnešního světa v neschopnosti komunikace a lhostejnosti mezi lidmi, protože člověk existuje jen ve spojení s druhými.⁴⁶ Kunetka pojem mezní životní situace rozšiřuje na základní archetypální situace týkajících se všech, protože jsou neoddělitelně spjaty s lidskou existencí. Mezi tyto milníky patří narození, dospívání, partnerství, situace viny, umírání či smrt.⁴⁷

Mezní situace, jak již bylo nastíněno v předchozích kapitolách, vykazují společné prvky liminárního stádia podle V. Turnera. Lidé v mezních životních situacích tvoří tzv. *communitas*, komunitu lidí spojující přítomnost v anti-struktuře, kde se utváří jistý druh příbuzenství a je tam také větší prostor pro vnímání transcendentna. F. Bowie tuto anti-strukturu přibližuje a nazývá ji spontánní existenciální *communitas*, vznikající v mezerách sociální struktury.⁴⁸ Ústřední myšlenky *communitas* se tak mohou spojovat v sociální práci s marginální vrstvou společnosti např. u drogově závislých, rizikových skupin obyvatelstva, lidí nacházejících se v jakékoliv životní krizi.

⁴³ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 123

⁴⁴ Srov. JASPERS, K. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-05-4. s. 16-17

⁴⁵ JASPERS, K. *Mezní situace*. Praha: OIKOYMENH, 2016. ISBN 978-80-7298-220-2. s. 11

⁴⁶ Srov. JASPERS, K. *Úvod do filosofie*. s. 18-20

⁴⁷ Srov. KUNETKA, F. *Úvod do liturgie svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-618-3. s. 29

⁴⁸ Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. s. 163

1.4.1 Krize

S mezními životními situacemi úzce souvisí i krize, která bývá nejčastěji charakterizována jako individuálně vnímaná situace doprovázená negativními pocity, u níž nepomáhají obvyklé způsoby řešení. Přichází nečekaně jako reakce na kritické životní události, ale mohou ji způsobit i události, které očekáváme či se na ně dokonce těšíme (výhra, svatba aj.) Kritické životní situace chápeme jako emočně důležité události vyjímající se z každodenní reality (smrt, narození), dále situace nutící nás do změny dosavadního fungování v rozličných společenských sférách jako rodina, zaměstnání nebo vztah k vlastnímu bytí. Ve spojitosti s předpokládanými událostmi stojí za zmínku krize doprovázející vývojová období dospívání či středního věku, nebo tzv. tranzitorní stavy, které hledají příčinu v přechodech z jednoho statusu do druhého, kdy se člověk ztotožní s novou sociální rolí a je nucen čelit novým výzvám.⁴⁹ Obdobně krizi vidí i Schneider, který rozděluje životní krize na čtyři základní: krize raného dětského věku, krize dospívání, krizi středního věku a krizi na konci výkonu povolání. Můžeme se setkat i s krizemi během života způsobené osobním osudem.⁵⁰ Dle něj dochází k narušení vztahu já x svět, který je způsoben výsledkem setkávání člověka se světem a jeho vnímáním. Člověk je tedy brán jako vztah já x svět a díky ústupu společenských tradic a zvyků vyvstává na povrch silnější potřeba sebeporozumění a bezprostřední vztah ke světu.⁵¹ Zobecníme-li všechny tyto faktory, zůstanou nám faktory obsahující změnu, volbu či ztrátu.⁵² Jak odkazuje i původní význam slova *krisis* (hledání, řešení, nesouhlas, výklad, volba), krize představuje příležitost, nabádá nás k aktivitě a hledání nových řešení, kdy měníme vnitřní postoje.⁵³ Řešení krize se můžeme vyhnout, ale později se shledáme s pocitem vnitřní rozpolcenosti, disharmonii celku. Člověk se v krizových situacích může inspirovat jinými individuálními způsoby řešení, ale ke zvládnutí vlastní krize musí najít svůj osobitý způsob. Během krize uskutečňujeme nejen přechod, ale také změnu, kdy musíme být vždy krok před vlastním já, před svým

⁴⁹ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krize a krizová intervence*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-247-5327-0. s. 11-12

⁵⁰ Srov. SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí*. Hranice: Fabula, 2005. ISBN 80-86600-27-0. s. 35-36

⁵¹ Srov. Tamtéž, s. 16-25

⁵² Srov. ZÁBORCOVÁ, M. *Jak projít životními krizemi k životním výhrám*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-271-0450-5. s.13-15

⁵³ Srov. Tamtéž, s. 15-23

budoucím já, kým si přejeme být. Pokud krizi zvládneme, vyjdeme z ní posílněni novou iniciativou, chápáním vlastní osoby a otevřeností vůči světu.⁵⁴ Jak ale krizi zvládnout? Podstatnými kroky bývá vyvarování se sebelítosti udržující nás ve frustraci, dále sdílení svých problémů a projevování emocí. V krizi obzvlášť cítíme potřebu být obklopeni láskou a milovanými osobami, toužíme pocítit uznání vlastní osoby i naší situace, zažívat bezpečí v podobě porozumění celé situace. Klíčem ke zvládnutí krize je zlepšení komunikace, kdy často chybí účinné formy dorozumívání. Pravidlem je komunikace typu já-sdílení, místo obvyklého ty-sdílení, kdy se dopouštíme obviňování, zraňování, nevyjadřujeme své pocity ani svá přání. Dochází tak k obranným mechanismům, které nám v efektivním řešení brání.⁵⁵ V případě hádky bývá podceňovanou částí omluva a připuštění vlastní zodpovědnosti.⁵⁶ Na náročné životní situace, krize a ztrátu smyslu života přímo reaguje logoterapie, která nachází kořeny v pokusech znovunalezení individuálního smyslu života. Čeho by se lidské životy měly držet, dříve napovídaly tradice. *„Nyní chtějí mnozí lidé jen konformismus, který je obranou před úzkostí z existenčního vakua, a hledání smyslu je spíše bloudění v labyrintu falešných hodnot, které zkomercializovaný a zpolitizovaný svět lidem nabízí.“*⁵⁷ Zakladatelem logoterapie, V.E. Frankl, viděl vyústění krize v duchovních životních hodnotách, které jsou ale ohroženy existenciální prázdnotou a frustrací.⁵⁸ Někteří psychologové rozšiřují pojem krize ještě hlouběji, kdy se při přílišném zaujetí vnějším světem a opomíjením toho vnitřního nahromaděná energie přesune do nitra, kde zaktivuje určité stránky nevědomí, což poté vyvolá tzv. psychospirituální krizi. Tato krize se nedotýká pouze vědomé složky lidského života, nýbrž sahá až do porodních traumat či kolektivního nevědomí.⁵⁹

1.5 Sociální práce

Vymezení sociální práce a jejich cílů podléhá velkému množství definic a teorií, o které se sociální pracovník i laik může opřít. Kořeny sociální práce sahají do křesťanské minulosti, kde skrze lásku a vztah s Bohem měl jedinec docílit lásky s ostatními lidmi,

⁵⁴ Srov. SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí*. s. 61-65

⁵⁵ Srov. ZÁBORCOVÁ, M. *Jak projít životními krizemi k životním výhrám*. s. 21-40

⁵⁶ Srov. Tamtéž, s. 52-59

⁵⁷ NAKONEČNÝ, M. *Obecná psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák: Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-929-7. s. 599

⁵⁸ Srov. Tamtéž, s. 599

⁵⁹ Srov. LICHKOVÁ, A. Diagnostika F. „Stanislav Grof o dnešní psychospirituální krizi...“ [online]. Radio Wave, 2018. Dostupné na: <https://wave.rozhlas.cz/stanislav-grof-o-dnesni-psychospiritualni-krizi-kdyz-se-hrouti-spolecnost-7204811>, citováno dne: 17.12.2020.

nevyjímaje marginální vrstvy společnosti, s čímž souvisela i četná charitativní činnost.⁶⁰ Ústředním motivem sociální práce je pomáhat potřebným, kteří se nacházejí v nepříznivé sociální situaci. Za cíl si klade především podporu a obnovení schopnosti sociálního fungování klienta ve chvíli, kdy je tato potřeba klientem vnímána. Společnost na jedince vyvíjí nepřiměřené požadavky, nebo chybí dovednosti klienta tyto nároky prostředí zvládat. V kontextu sociálního fungování se hovoří o úspěšném zvládnutí aktuální životní situace a sociálních rolí, které jsou těmito nároky narušeny. Klient a sociální pracovník tak společně usilují o nastolení požadované rovnováhy.⁶¹ Národní asociace sociálních pracovníků (NASW) pojem sociálního fungování rozšiřuje o lidskou potřebu osobního naplnění, emocionální potřeby pocitu sounáležitosti, či adekvátní pojetí vlastní osoby, zahrnující osobní identitu a sebeúctu, které sociální fungování neodmyslitelně podporují.⁶² Sociální práce v postmoderní době zrcadlí současnou společnost, která se potýká s nárůstem individualizace související s rozpadem tradiční rodiny či s nedůvěrou v mezilidské vztahy, kdy je člověk odkázaný na vlastní samotu, ve které stěží hledá východisko.⁶³

⁶⁰ Srov. MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Vyd.3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0211-0. s. 34-35

⁶¹ Srov. Tamtéž, s. 184-185

⁶² Srov. Tamtéž, s. 186

⁶³ Srov. ELICHOVÁ, M. *Sociální práce: aktuální otázky*. Praha: Grada Publishing, 2017. ISBN 978-80-271-0080-4. s. 16-17

2 Význam přechodových rituálů v životě člověka

V této kapitole načrtnu některá stanoviska, která v dnešní době řadíme již k překonaným a v mnohých případech, jak se domnívám, poněkud zavádějících náhledů na rituály.

2.1 Psychologické kořeny

Psychologové světového měřítka, např. Sigmund Freud, rituální jednání charakterizoval jako chování nutkavých neurotiků. Příčinu našel v sekundární obraně ega, kdy se člověk snaží potlačit pocit viny právě skrze rituály.⁶⁴ Jung naopak vnímal rituální přínos skrze archetypy zakořeněné v kolektivním nevědomí, které se díky symbolům sdílených během rituálu aktivují a působí na lidskou psychiku.⁶⁵ Archetypy bývají chápány jako struktury lidského života, které se projevují jako základ psychických funkcí. Fungují univerzálně, ale v závislosti na odlišných kulturních kontextech se mohou v nuancích lišit.

*„Signifikace, způsob provedení a účinek rituálu jsou podmíněny celkovou psychickou situací, při níž je určující souhra mezi vědomím a nevědomím.“*⁶⁶ Existuje i taková teorie, která pohlíží na rituály v arbitrárních skupinách, při kterých se manipuluje s vlastním tělem, jako na analogii s vývojovým stádiem dětí či psychopatů, kteří si skrze rituál řeší své vlastní zájmy. Předpokládají, že mužské iniciační rituály vyjadřují spojitost s vnitřní žárlivostí na ženské reprodukční procesy.⁶⁷

2.2 Antropologický pohled na rituály

O antropologickém vývoji člověka a jeho rituálech z pohledu dynamiky kultury lze napsat mnohem více než stručné shrnutí v jedné kapitole. Zájmu předních antropologů se prvně těšily rituály na konci 19. stol a v první polovině 20. století. Položili tak pevnou půdu pro prvotní pochopení těchto úkonů. Tehdy se antropologický výzkum soustředil na primitivní kultury, jejich náboženství a rituály v něm obsažené v porovnání s kulturní tradicí Evropy. Dlouhou dobu byl v evropských pozorovateli zakořeněn názor, že lidé primitivních společností věří v bezprostřední okamžitý účinek svých

⁶⁴ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. s.939

⁶⁵ Srov. MOORE, R. L, MULLER, I. C.G. *Jung a křesťanská spiritualita: sborník reflexí teologů, psychologů a religionistů*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-195-9. s.168-172

⁶⁶ Tamtéž, s.171

⁶⁷ Srov. DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2. s.163-165

rituálů a postrádají hlubší duchovní spojení.⁶⁸ Za zmínku jistě stojí i některé teorie, dle kterých se inspirovali další antropologové při výzkumu náboženství a rituálů. Jedna z nich je evolucionistická teorie inspirovaná Ch. Darwinem, která vychází z principu, že lidské společnosti procházejí totožnými stadii vývoje, tj. od jednoduchého ke složitému. V praxi to znamenalo myšlenku, že v primitivních kulturách neexistuje náboženství a tento ateismus byl později označen jako stádium vývoje (fetišismus, totemismus, šamanismus či pohanství).⁶⁹ Frazer předkládá myšlenku, že primitivní magie znamená neschopnost rozlišení mezi subjektivitou a objektivitou – primitivní společnosti vnímal pohrdavě a odmítal spojitost etiky a morálky. Magii, rituály i náboženství považoval za primitivnější stádia vývoje lidstva, naopak vědu vnímal jako nejvyspělejší stádium.⁷⁰ Dalším podstatným směrem ovlivňujícím chápání víry a s ní spojených rituálů je psychologická antropologie, která se odvíjí od nebehaviorismu a psychoanalýzy. Nebehaviorismus bral v potaz vnitřní faktory determinující lidské chování, které následně reaguje na podněty. Představitel psychoanalýzy Freud zastával názor, který propagoval restriktivní pohled na kulturu, která si za hlavní cíl kladla ovládnutí přírody. Uprostřed kultury jedinec zažíval omezení biologické přirozenosti člověka – nemohl uplatňovat své pudy a zažíval absenci svobody.⁷¹ V současné době se o své místo v antropologickém světě hlásí tzv. postmoderní antropologie, která na rozdíl od antropologie v době modernity nezaměřuje pozornost na zkoumání odlišných kultur, ale na pochopení a hledání souvislostí fungování kultury vlastní. Díky větší míře globalizace a celkové akulturaci se postmoderní antropologie soustředí na vícero oblastí od feministické antropologie, antropologie města, masové komunikace či multikulturalismu.⁷²

2.3 Sociální rozměr

Z hlediska sociálního celku rituál plní důležitou integrační funkci, kde se minimalizuje individuální účelová racionalita, ale neuplatňuje se ani racionální skupinový souhlas.

⁶⁸ Srov. DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí*. s. 99

⁶⁹ Srov. SOUKUP, V. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8. s. 399-401

⁷⁰ Srov. DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 99-110

⁷¹ Srov. SOUKUP, V. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. s. 458-460

⁷² Srov. Tamtéž, s. 617-621

Pomocí kolektivního rituálu se prohlubují emotivní pouta a předchází anomii – sociálně patologickému stavu z nedostatku sociální regulace.⁷³ Rituál pomáhá sbližovat a integrovat dané skupiny, podněcuje vzájemnou solidaritu a dává prostor vzniku nových myšlenek a inovací. Nezřídka poskytuje také prostor k vyjádření a řešení různých problémů nejen duchovního, ale i praktického rázu. Ve společenství zajišťuje i oznámení změny sociálního statusu jedince.⁷⁴ Ti, kteří rituály praktikují, cítí větší pocit ontologického bezpečí, což pomáhá překonat oblasti nejistoty.⁷⁵ Uskutečnění rituálu v sobě nese potenciál, který je umocněn sdílením a společným prožitkem, často to bývá jeden z hlavních motivů k rituální praxi. Sdílený zážitek rituálu podporuje nejen identitu a kontinuitu skupiny či zasazení v naší kultuře, ale umožňuje i lépe zrekonstruovat minulost a porozumět aktuálnímu dění. V mnoha případech, převážně u mladší generace, vidíme větší mobilitu a nestálost, ale v případě významných kulturních svátků (např. Vánoce, Velikonoce) dávají lidé přednost návštěvám rodiny a místům spojených s naším původem a pamětí, čímž se opět posiluje sounáležitost společenství i jednotlivých rodin.⁷⁶ B. Kapferer poukazuje na to, že i odstup v dění slavnosti nám může pomoci. Rituály vnímá jako sociální dramata interpretující svět, a právě neangažovanost nám často poskytuje nadhled.⁷⁷ Na sociální rozměr rituálu se můžeme podívat i z jiného úhlu – v souvislosti s vyřešením konfliktu. Kmen Svazijců v jižní Africe používá rituál také jako transformaci konfliktu ve společenství neškodným stylem, přičemž u korunovace svého vůdce používají značnou kritiku, posměšky a je jim umožněno se chovat způsobem, který je za normálních okolností nepřipustný.⁷⁸ V. Turner nastínil význam rituálu skrze sociální sdílení s prvky terapeutické pomoci. Konkrétně se jednalo o situaci, kdy u kmene Ndembů jeden člen trpěl palpitací srdce a silnou bolestí v zádech. Místní lékař se vtělil zároveň do role terapeuta, který vedl rituál. Zjišťoval sociální poměry ve vesnici, společnou historii, nakonec se sešlo celé společenství a členové vesnice přiznávali skrytou zášť vůči pacientovi, který také vyřkl utajovanou křivdu. Navození upřímné atmosféry uvolnilo napětí a vyvrcholilo symbolickým vytrhnutím zubu, který představoval pomluvy a zášť ve vesnici. Tímto rituálem se urovnaly

⁷³ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. s. 939

⁷⁴ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 38

⁷⁵ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. s. 939

⁷⁶ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 68-71

⁷⁷ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s.62

⁷⁸ Srov. ERIKSEN, T.H., *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6. s.264

nevyřčené pravdy a na vyléčení pacienta se tak podílela celá komunita, která cítila společné nadšení a solidaritu.⁷⁹ V závěru Turner poznamenává, že „*Odmyslíme-li určitý závoj nadpřirozena, terapie Ndembů může nabídnout poučení západní psychiatrické praxi. Neboť úleva by se poskytla mnohým, kteří trpí neurotickou poruchou, kdyby se všichni ti, kteří patří do jejich sociální sítě, sešli a veřejně se vyznali ze zlé vůle vůči pacientovi, a naopak kdyby snesli jeho výčet křivd, které k nim vznášejí.*“⁸⁰ Tato inspirace by dle Turnera a Levi-Strausse měla zanechat pochybností evropské společnosti vůči primitivním společnostem.⁸¹

2.4 Negativní aspekty rituálů

Rituály bezesporu vykazují i negativní aspekty, které se mohou odlišně projevit v závislosti na kultuře, ve které působí. Nejčastější hrozbou, a tím pádem i negativním aspektem rituálu, je opuštění vnitřního smyslu daného úkonu, kdy se dostáváme do fáze pouhého mechanického provádění. Střepy rozpolcených rituálů ukazují skutečnost, že „*vnější forma se může vyprázdnit a stát se výsměchem té pravdy, kterou hlásá.*“⁸² Provádění pouze vnější formy liturgie zajišťuje samotnou existenci náboženství, ale hrozba opuštění pravého smyslu rituálu odkazuje také na příliš rigidní formální ráz obřadu, kde není prostor na prožití spirituality.⁸³ Mnozí, kteří nadále slaví křesťanské svátky – např. Vánoce či Velikonoce, si nepřipouští jejich původní význam – narození, ukřižování a zmrtvýchvstání Ježíše Krista, či připomínku navracejícího se světla do života lidí. V současnosti musíme brát v potaz i nákladnou a stresující organizaci některých svátků a nedostatek osobního času, což může přispět k jistému odmítnutí tyto mezníky slavit.⁸⁴ Negativní náboj mohou nést rituály, které byly v důsledku doby nahrazeny jinými, či rituály politického rázu upevňující totalitu, která brání svobodnému jednání lidí. O nahrazení rituálů můžeme hovořit v době komunistické, kdy byly některé obřady

⁷⁹ Srov. DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 113

⁸⁰ TURNER, V. In DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 114

⁸¹ Srov. Tamtéž. s. 114

⁸² DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. s. 103

⁸³ Srov. Tamtéž, s.104

⁸⁴ Srov. KUNZE, P. *Malé děti potřebují rituály*. s. 11

zúženy do civilních institucí – např. vítání občánků na matrice či vstup do dospělosti.⁸⁵ Hrozba vykonávání pouhé vnější formy postihuje rituály všech kategorií. Nebezpečí číhá i v podobě manipulace či zneužití moci – především u rituálů v dětském věku, kdy se např. z nadávání, bití či citového vydírání stává zvyklost a nabývá tak rituálního charakteru.⁸⁶ Dalším negativním dopadem bývá tabu, které je s rituály často spojené. B. Lincoln se kupříkladu vyjadřuje k negativním aspektům ženské tradiční iniciace, kde se nejen projevuje násilí vůči ženám, ale ženy škatulkuje do společného zájmu pro společnost, kdy je hlavním cílem být dobrá manželka a matka dětí, ale neupřednostňuje kolektivní zájmy žen. Rituály v tomto případě ukotvují ženy více v zájmu společnosti a rituály tohoto typu ztěžují i boj proti tomuto zakořeněnému postoji.⁸⁷ J. K. Merton v této souvislosti hovoří o ritualizaci v byrokratickém systému, který neumožňuje efektivně nahlížet na skutečné potřeby lidí. E. Goffman zkoumá rituální setkávání, kdy se skrze masky, které si nasazujeme při interakci s druhými přetvářujeme a snažíme se předvést v tom nejlepším světle.⁸⁸

2.5 Přejímové rituály podléhající zániku

Mezní životní situace fascinovaly celé kultury od pradávna a téměř každý takový přechod byl sakralizován.⁸⁹ V křesťanských zemích privilegium rituálů měla církev, ale k zásadní změně došlo v minulém století, kdy se na rituál začalo pohlížet jako na příliš formální, nepodstatný a vyprázdněný pojem. Změna má několik příčin – jiný životní styl, větší urbanizace, komunismus, odklon lidí od církve a tradic, upřednostnění ekonomických faktorů nad biologickými apod. Tato krize zapříčinila postupný zánik a odsunutí přechodových rituálů lemujících životní mezníky – např. narození či smrt.⁹⁰ Iniciační rituály vstupu do dospělosti evropská civilizace téměř neprovádí, dříve tyto úkony poskytovala katolická církev v rámci biřmování, protestantská církev skrze kon-

⁸⁵ SLAVÍKOVÁ, M. *Křesťanské rituály a náhradní rituály se zřetelem k situaci v Československu druhé poloviny 20. století*. 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra pastorálních oborů a právních věd. Vedoucí práce Tichý, Radek. s. 52

⁸⁶ Srov. KUNZE, P. *Malé děti potřebují rituály*. s. 12

⁸⁷ Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. s. 169-170

⁸⁸ Srov. PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. s. 939

⁸⁹ Srov. KUNETKA, F. *Úvod do liturgie svátostí*. s. 32

⁹⁰ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.-21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-80-7470-110-8. s. 164-165

firmaci.⁹¹ Ztráta rituálů prováděných při narození dítěte a úvodu matky zpět do společnosti zapříčilo, že porod i mateřství ztratilo svoji posvátnost, a proto jsme nyní postaveni před výzvou tento důležitý mezník opět více ocenit.⁹² Další, téměř zaniklý přechodový rituál představuje iniciace do dospělosti. Eliade iniciacím obecně rozumí jako „*ontologické změně existenciálního režimu, po kterých následuje zásadní změna náboženského a sociálního statusu osoby, která iniciaci podstupuje.*“⁹³ Vymizení iniciace, dříve stejně důležité jako obřad svatby či rituály doprovázející narození a smrt, může mimo jiné důvody stát za mnohými vývojovými problémy a krizemi, nezřídka spojených i s rizikovým chováním mládeže⁹⁴, což bude přiblíženo v dalších kapitolách.

2.6 Rituály v současné době

V současné době čelíme dvojímu proudu vnímání rituálu. Někteří se domnívají, že podléháme antiritualismu z přemíry individualizace, kterou údajně překonáme odklonem od celoplošných rituálů směrem k rituálu individuálním (či v menších skupinách). Doznívají v nás dekadentní postoje modernity a vyšší míra racionalizace způsobuje ztrátu smyslu pro chápání mnohovrstevnatosti symbolů.⁹⁵ Faktem ale zůstává, že poptávka po přechodových rituálech v posledních dvou desetiletích stoupá, ovšem mnoho lidí naráží na překážku současné nabídky rituálů, která neuspokojuje jejich niterné potřeby. Instrukce nedejme krok s dobou, či nedokáže efektivně reflektovat, co je pro daného jedince nejlepší.⁹⁶ V 70. letech 20. století vznikla nová disciplína, rituální studia, která nahlíží na rituály z multikulturního i interdisciplinárního hlediska, nevyjímaje ani kritiku rituálů. Nezdůrazňuje pouze určité formy rituálu, nýbrž obrací pozornost i na všední opakovanou interakci, improvizované rituály, nevynechává kolektivní či zcela individuální rituály. Snaží se reflektovat také nově vznikající, ale neopomíjí ani rituály tradiční.⁹⁷ Jedním z ústředních motivů moderního pohledu na

⁹¹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 3. Vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6. s. 226

⁹² Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*. s. 149-163

⁹³ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-7226-901-1. s. 4

⁹⁴ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevšímavosti*. Praha: DharmaGaia, 2012. ISBN 978-80-7436-019-0. s. 99-101

⁹⁵ Srov. MOORE, R. L. MULLER, I. *C.G. Jung a křesťanská spiritualita*. s. 169-173

⁹⁶ Srov. GRIMES, R. *Deeply into the bone: reinventing rites of passage*. Berkeley: University of California Press, 2002, ISBN 978-0-520-23675-2. s. 3

⁹⁷ Srov. VLČKOVÁ, M. *Tělo, prostor a čas v liturgii*. s. 13

rituály je zkoumání performance, prožívání – ztělesnění (embodiment), zdůrazňující tělesné úkony, gesta, pohyby i postoje.⁹⁸ Tělo a tělesná paměť nám přináší bezprostřední prožitek zkušenosti dříve, než zapojíme racionalitu. Může to být skrze tanec, rytmus, zpěv, aktuální naladění. Pouhá slova rituálního aktu nedokáží nahradit tělesný prožitek a konání, které je samoučelné.⁹⁹ „Bez obřadů, které zapojují naši představivost, komunitu i tělo, ztrácíme kontakt s rozměrem lidských životních zdrojů a staneme se dočasně dezorientovaní bez úsekových a vzpomínkových rituálů, které nás pojí s přírodním světem a zdroji lidské historie.“¹⁰⁰ V dnešní době pozorujeme nárůst nově vznikajících rituálů v marginálních vrstvách společnosti (rodiny podstupující terapii, jedinci či skupiny mezigeneračních a interkulturních přesunů). Tyto rituály nevykazují prvky tradičních rituálů, jsou prostoupeny improvizací a jejich vznik a vývoj podmiňuje sociální prostředí a nároky současnosti. Rituály iniciované v těchto okrajových vrstvách společnost stigmatizuje jako divné a alternativní, jdoucí proti hlavnímu proudu.¹⁰¹ Ukázkový příklad rituálů používaných v okrajových vrstvách společnosti jsou setkání Anonymních alkoholiků a ačkoli se na první pohled může zdát, že jsou tyto schůzky zcela nahodilé, ukrývají v sobě potenciál niterně regulovaného rituálu poskytující podporu, nasměrování i kritiku svým členům.¹⁰² Mimo ty přechody, které jsou dobře známé jako narození, dospívání, svatba či smrt tu jsou i jiné situace, životní zvraty, které bývají rituálně doprovázeny mnohem méně: začátek školy, potrat, vážná nemoc, rozvod, ztráta zaměstnání, znásilnění, menopauza, odchod do důchodu atd. Nemůžeme hovořit o přechodových rituálech v obecné rovině, vždy se vztahují na konkrétní kontext života jednotlivců, času a prostoru. Nutno dodat, že i zcela běžný kolektivní rituál dokáže časovou kontinuitu rozdělit na „před“ a „po“.¹⁰³ Uvedené události obvykle neočekáváme a bývají přecházeny bez eventuálních výhod, které by rituál mohl poskytnout. Hlavním cílem přechodových rituálů je zajistit, že jsme do těchto změn vstoupily plně a niterně – tudíž duchovně, psychicky i sociálně.¹⁰⁴ Grimes nabízí způsoby, kterými lze podpořit nově vznikající rituální úkony. Hovoří například o mezikulturní inspiraci předávanou skrze knihy, filmy i příběhy, poukazuje na předsta-

⁹⁸ Srov. VLČKOVÁ, M. *Tělo, prostor a čas v liturgii*. s. 29

⁹⁹ Srov. Tamtéž, s. 8-13

¹⁰⁰ GRIMES, R. *Deeply into the bone*, s. 3

¹⁰¹ Srov. MITCHELL, N. D. *Liturgy and the social sciences*. Minnesota: a Liturgical Press Book, 1999. ISBN 0-8146-2511-8. s. 38-39

¹⁰² Srov. Tamtéž, s. 44-45

¹⁰³ Srov. GRIMES, R. *Deeply into the bone*. s. 3-6

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž, s. 5-6

vivost a vynalézavost. Představitivost znázorňuje spontánnost, je vtělená a zároveň sociální, jelikož úzce souvisí s kulturním kontextem, vynalézavost naopak vykazuje prvky praktičnosti. Kreativitu, kterou můžeme aplikovat i v rituálech, lze podle Grimese soustředit dvojím způsobem: tzv. instalatérským stylem či stylem věšteckým. První z nich, instalatérský, ke svým účelům používá známé praktiky a techniky, které svým stylem upravujeme v kontextu aktuálnosti – jedná se o hlasování, vybírání z aktuální nabídky inspirovanou jinými rituály apod. V praxi se s tímto modelem setkáme kupříkladu v revizi bohoslužeb. Věštecký model kreativity naopak čeká na vyšší zjevení či na trans, bere v potaz všechny stránky lidské existence a poté vyvodí výsledky.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Srov. GRIMES, R. *Deeply into the bone*. s. 2-13

3 Rituály jako inspirace a podnět v sociální práci

V předchozích kapitolách práce byla mimo jiné vyzdvížena současná doba, její obnovování rituálů a zároveň hrozby s tím související. V části následující bude zdůrazněn terapeutický potenciál rituálů i rituálního jednání v souvislosti se sociální prací, která tento podnět může využívat v kontextu životních krizí spojených s biologickými změnami. Možnost využití nalézáme např. v krizi dospívání ve spojení s rizikovou mládeží, či během krize stáří. Rituály se nezdá používat jako způsob zvládnání nelehkých životních situací, kupříkladu během terapeutických sezení v zařízeních pro drogově závislé, kde se terapeut skrze rituály snaží zachytit psychospirituální potřeby klienta.¹⁰⁶ Sociální pracovník tak může poskytnout radu a tip na efektivní zvládnutí situace a do svého jednání zapojit i rozměr spirituality, který tvoří jednu ze základních dimenzí existence člověka.¹⁰⁷

3.1 Spiritualita v sociální práci

Spiritualita ztělesňuje univerzální kvalitu člověka, která výrazně pomáhá v hledání smyslu a účelu existence v životě. V pojmu spiritualita hledáme vztah k vlastnímu nitru i k dalším základním skutečnostem života, což sociálnímu pracovníkovi může výrazně pomoci v taktikách zvolených při řešení náročných životních situací klienta. Zásadním motivem sociálního pracovníka je reflexe klientovy spirituality a následně jejím prostřednictvím klientovi pomoci obtížnou situaci řešit. Konkrétní rozměr spirituality lze použít jako zdroj ke změně této situace.¹⁰⁸

3.2 Krizové období dospívání

Odborníci i široká veřejnost se shodnou, že období puberty a dospívání bývá silně emočně zbarvené a náročné jak pro samotného dospívajícího, tak pro jeho okolí. Podle Schneidera má krizové období dospívání mimo jiné původ v nedostatečné stabilizační fázi v dětství, kdy se kvůli vnějším vlivům nedokáže zakořenit jistota světa. Ke zdravému vývoji nepřispívá ani dřívější tendence ke kritice a zpochybňování světa. Pubescent tak do tohoto období vchází nedostatečně upevněn. Dalším z faktorů akcelerace

¹⁰⁶ Srov. SCHERMER, V. L. *Duch a duše: nové paradigma v psychologii, psychoanalýze a psychoterapii*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-816-3. s. 218

¹⁰⁷ Srov. NAVRÁTIL, P. *O spiritualitě v sociální práci*. *Caritas et Veritas*. 2017, č. 1, s. 9

¹⁰⁸ Srov. Tamtéž, s. 9-10

je zpravidla dřívější biologická vyspělost, která se časově neslučuje s mentálním vývojem vyžadující zásadní duševní přelom v sebechápání.¹⁰⁹

V celém časovém úseku adolescence (trvajícím přibližně od 15 do 22) jedinec hledá své místo ve světě, což je doprovázeno pocitem nejasnosti a osobními krizemi, nevyjímaje ani zklamání a rozervanost. Pevná hranice dospělosti se rozpouští, pro někoho to může být oficiální dosažení dospělosti, pro druhého první výplata v práci – věk při těchto událostech je zcela individuální.¹¹⁰ Neustále probíhá budování vlastní identity, což znamená „znát odpověď na otázku, kdo jsem, rozumět svým citům, vědět, kam patřím, kam směřuji, čemu doopravdy věřím, v čem je smysl mého života.“¹¹¹ Mladí lidé (především chlapci) touží po poznání, po dobrodružství, po překonání sebe samých, což nakonec přemůže počáteční odpor.¹¹² Proměna ze závislého jedince na nezávislého dospělého člověka může trvat několik let, přičemž obsahuje hned několik mezních situací a ani po absolvování toho všeho tento proces nemusí být zcela úspěšně dokončen a pokud ano, nastává další fáze, a to hledání svého zázemí a vybudování pevných vazeb.¹¹³ Říčan to přirovnává ke zvolení špatného směru na křižovatce, kdy se na správnou cestu beztak musíme vrátit, nebo se musíme prodírat oklikami, které obsahují překážky navíc.¹¹⁴ Bridges navíc poznamenává, že i mladí lidé mezi dvaceti a třiceti lety se ocitají v období začátečnické dospělosti a až kolem třiceti let začínají budovat trvalejší závazky.¹¹⁵ Jak ovšem „úspěšně“ zvládnout období dospívání je otázkou a výzvou nejen pro jedince a odborníky, ale i pro celou společnost.

3.2.1 Inicie a spojitost s rizikovou mládeží

Jak již bylo v předchozí kapitole nastíněno, s přechodem a uvědoměním si dospělosti v domorodých kulturách pomáhal přechodový rituál iniciace. Bridges i Stephenson na tyto dřívější iniciace poukazují a poznamenávají fakt, že dospívání probíhalo v kratším časovém úseku a bylo zároveň pevně ohraničeno.¹¹⁶ H. Kraft varuje, že vymizení iniciačních praktik může vést k většímu nutkání hrát agresivní počítačové hry, sledování

¹⁰⁹ Srov. SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí*. s. 38-41

¹¹⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 191-192

¹¹¹ Tamtéž, s. 217

¹¹² Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. s. 50-55

¹¹³ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*. s. 26-34

¹¹⁴ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 212-220

¹¹⁵ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*. s. 33

¹¹⁶ Srov. Tamtéž, s. 30-33

hororů, porušování všelijakých pravidel a překonávání vlastního strachu.¹¹⁷ V dnešní společnosti se domníváme, že dosažení určitého věku, které signalizuje „dospělost“, obsahuje i psychický přerod. Lidé nahradili iniciace formálními událostmi jako je maturita, obdržení řidičského nebo občanského průkazu, právo volit či složení závěrečné zkoušky, což pro mladé muže v drtivé většině případů neznačí kritérium mužství.¹¹⁸ Říčan poznamenává, že iniciace bývají psychologicky působivější a možnost, jak tyto formální mezníky obohatit a dodat jim pravý transformační smysl, vězí právě v doplnění významného rituálu k těmto formálním událostem, kde jejich střízlivá věcnost pravý význam bere.¹¹⁹ Karlová ve formálních zkouškách vidí pouze ohodnocení znalostí dat, nikoli skutečných hodnot jako morální citění či emocionální vyspělost.¹²⁰ Stephenson upozorňuje na fakt, že nepřítomnost iniciace může představovat alarmující problém pro společnost, kdy si velký počet mladých mužů transformaci iniciace vtěluje do rizikových aktivit typu braní drog, alkohol, majetková trestní činnost, vandalismus, potyčky, riskantní řízení, vstupování do pouličních gangů, nechráněný sex.¹²¹ Stephenson to komentuje slovy: *„V naší snaze být moderní a civilizovaní jsme se vzdali mnoha rituálů a obřadů, jež nám dnes mohou přijít poněkud obstarožní. Připravili jsme se tak o přijatelné způsoby, jak se naše mládež mohla dostat „do rauše“, a zbyly jen cesty alternativní, ilegální. A mladí lidé citlivě vnímají rozpor mezi legálností alkoholu a ilegálností čehokoli jiného.“*¹²² Také dodává, že *„iniciace a přechodové rituály byly propracovány tak, aby těmto nezvladatelným silám v mladých lidech daly průchod, nikoli aby je potlačovaly.“*¹²³ V literatuře se setkáme i s důležitými komponenty vyskytujícími se při přechodovém rituálu. Mezi ně řadíme: konání rituálu v přírodě (uvnitř budovy je člověk vystaven iluzi bezpečí a jistoty), dále musí být zahrnuta větší míra nebezpečí a v poslední řadě musí být tato zkouška uznaná celou komunitou – bez uznání nového statusu jedince iniciace nespĺňuje svůj účel.¹²⁴ Stephenson ovšem poznamenává, že společenská propast mezi dospívajícími a dospělými nelze napravit pouze znovuoobením iniciací, ale mohla by

¹¹⁷ Srov. KRAFT, H. *Tabu: magie a sociální skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 2006, ISBN 80-204-1345-6. s. 171

¹¹⁸ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. s. 81-82

¹¹⁹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. s. 226

¹²⁰ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. s. 130

¹²¹ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. s. 80-82

¹²² Tamtéž, s. 48

¹²³ Tamtéž, s. 53

¹²⁴ Srov. Tamtéž, s. 106-107

představovat příznivou cestu k hledání společných řešení.¹²⁵ Označení riziková mládež je výdobytkem moderní doby, kdy k tomuto fenoménu přispívá více faktorů než pouhé vymizení iniciace z života komunit. Faktory přispívající k rizikovosti mohou být: výchova pouze jedním rodičem, emoční analfabetismus, média, postmoderní doba zaměřená na výkon, nefunkčnost rodiny, špatný vliv vrstevníků apod. Platí pravidlo, že čím slabší je vliv rodiny, tím větší vliv má na dospívajícího vrstevnická skupina.¹²⁶ V České republice se problematikou ohrožené mládeže zabývají mnohé instituce (např. Orgán sociálně-právní ochrany dětí, ústavní zařízení aj.), které jsou díky povinnostem administrativy vytižené a často nezbyvá kapacita na terapeutickou práci s rodinou či jednotlivcem. Kapacita kurátorů neobsáhne efektivní práci s rizikovou mládeží a se stejným problémem se setkáme i v náplni práce pracovníků ústavních zařízení, kde také trpí terapeutická a pedagogická kultura zařízení. Ve školách by terapeutický model měl zastávat výchovný poradce, či funkce preventisty sociálně-patologických jevů.¹²⁷ I zde by měl být uplatňován princip subsidiarity, tj. řešit potíže na nejnižší možné úrovni, v okruhu místní komunity. U rizikové mládeže, kde rodina efektivně nezastává své funkce, je jednou z možností navštěvovat nízkoprahové kluby či z náboženské iniciativy pocházející salesiánská střediska, kde jedinci mohou trávit volný čas a je jim poskytnuta terapeutická a psychologická pomoc¹²⁸, v rámci které by rituály mohly využít svůj potenciál.

3.2.2 Možnosti využití rituálu

V současnosti není snadné najít konkrétní návody, jak v praxi využít u dospívajících přechodové rituály. Můžeme se setkat pouze s inspirací. Příklady můžeme vidět v USA, kde narůstá zájem o znovuzapojení iniciačních rituálů. Existují tam programy (např. The Journey), které se na iniciaci soustřeďují a prezentují ji jako hrdinskou cestu za mužstvím motivovanou Josephem Campbellem, kdy se jednotlivé pasáže jmenují např. „Volání po dobrodružství“ atd., a vedou mladého muže k uvědomění si přechodu v dospělého jedince. Grimes ovšem dodává, že současná snaha obnovit iniciaci inkli-

¹²⁵ STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. s. 84-85

¹²⁶ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2010. s. 268

¹²⁷ Srov. Tamtéž, s. 270-274

¹²⁸ Srov. Tamtéž, s. 274-279

nuje více do osobního růstu a sebezdokonalování, nikoli do oblasti sociální zodpovědnosti.¹²⁹ Z dostupných zdrojů se můžeme domnívat, že s rituály v sociální oblasti lze pracovat v sociální práci s rodinou, či v nízkoprahových zařízeních, kde se skrze rituál můžeme vzájemně přiblížit a zároveň zapojit spiritualitu do každodenního života. Částečně to také plní účel prevence rizikového chování. Říčan a Janošová poukazují na to, že pomoci může i společná rodinná večeře, kdy sdělíme hlubší témata, či poděkování před spaním a jídlem.¹³⁰ B. Ferrero navrhuje některé domácí rituály, například na počátku nového roku, kdy si společně celá rodina navrhne pět předsevzetí, sepíše je na papír a následně je vyvěsí tam, kde je každý vidí. Vyjadřují niterné přání a pocity každého člena, přičemž tento společný krok dává jasně najevo touhu po změně.¹³¹ Grimes apeluje na vytvoření přechodového rituálu v souvislosti se změnou vývojového stádia, např. první menstruaci dívky oslavit realizací jejího přání s celou rodinou.¹³²

3.3 Přechodové rituály v léčbě závislosti

Terapeutické komunity poskytují drogově závislým strukturovanou a intenzivní léčbu v řádu několika měsíců, přičemž celý pobyt bývá členěn nejčastěji do čtyř fází. V těchto pobytových zařízeních se klade důraz na komunitní fungování, respektování skupinových hodnot, zásad a prohlubování vzájemné důvěry. Společně si kladou za cíl žít život v abstinenci a stabilizovat sociální fungování.¹³³

Terapeutická komunita bývá označována za vysoce ritualizované prostředí, kde jsou rituály všudypřítomné a upevňují identitu společenství. Odborná literatura rituály v této oblasti opomíjí a často se stávají terčem odmítnutí ze strany odborníků, ačkoliv bývají nedílnou součástí komunitního života. Rituál považují za fenomén, který nezapadá do konceptu terapie a přináší nejen hrozbu nežádoucí integrity ega do vývoje klienta, ale ohrožuje skupinu davovým chováním.¹³⁴

¹²⁹ Srov. GRIMES, R. *Deeply into the bone*. s. 112-114

¹³⁰ Srov. ŘÍČAN Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6. s. 119-128

¹³¹ Srov. FERRERO, B. *Vychovávej jako Don Bosco*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-294-2. s. 134

¹³² Srov. GRIMES, R. *Deeply into the bone*. s. 88-89

¹³³ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. s. 221-222

¹³⁴ Srov. KALINA, K. *Terapeutická komunita: obecný model a jeho aplikace v léčbě závislosti*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2449-2. s. 119

Kalina to ovšem vnímá odlišně a tvrdí, že: „*Celý pobyt klienta v terapeutické komunitě lze symbolicky chápat ve smyslu kulturní antropologie jako velký rituál přechodu*“¹³⁵, kde samotný přijímací a ukončovací rituál znamená významnou změnu statusu jedince. Přechodové rituály členíme do tří základních kategorií: přijímací rituály, etapové rituály a rituály ukončovací.¹³⁶

Při přijímacím rituálu z nulté do první fáze se obvykle vytvoří kruh, všichni se vezmou za ruku a nový člen se zapojuje do kruhu. Často bývá zažehnuta pochodeň na oslavu přijetí komunitních zásad a hodnot. V některých případech musí nováček bojovat (např. se násilně vtěsnat do kruhu), což prověřuje jeho vnitřní motivaci. Etapové rituály znázorňují přechody z první do druhé a z druhé do třetí etapy léčení. Přestupy jsou koncipovány jak formálně žádostí, tak zdolání pomyslným bludištěm, kde uchazeč zpravidla obhajuje své důvody, pokroky a osobní cíle do další fáze. Nejvýznamnější přechodový rituál představuje ten poslední, ukončovací, který bývá považován za vyvrcholení a nejintenzivnější zážitek, ztělesňující symbolickou smrt a znovuzrození, změnu a nový začátek života bez drogy. Symbolická smrt je znázorněna rozličnými způsoby. V Kroměříži rituál probíhá za zvuku skladby Largo od Dvořáka, kdy vystupujícího rozhoupají v křesle, poté ho převrátí na polštáře, za nimiž hoří svíčka. Symbolicky ho pohřbívají se slovy např: „Stará Jitka zemřela“ a posléze „Nová Jitko, vstaň“ Celá komunita shromážděná kolem znovuzrozeného člověka mu pomáhá postavit se opět na nohy.¹³⁷ Během rituálů komunita využívá také důležité komponenty – symboly. Významným symbolem při sezeních se stalo uspořádání členů do kruhu ve velké místnosti (kruh znázorňuje rovnost a sounáležitost), další neopomenutelný symbol představuje oheň, v případě ztížených podmínek alespoň plamen svíčky, který symbolizuje očistění a obnovení. Poslední zásadní symbol znázorňující společenství bývá stůl, kde se koná společné stolování.¹³⁸ Pravidelně během roku terapeutická komunita pořádá výroční absolventská setkání, při kterých se sejdou stávající i bývalí členové komunity, mohou se navzájem podpořit v sociálním fungování a posílit akulturaci v běžném životě.¹³⁹ Charakteristiku silně rituálního rázu nalezneme i např. při pravidelných setkání Anonymních alkoholiků, který využívají 12stupňový program, kde

¹³⁵ KALINA, K. *Terapeutická komunita: obecný model a jeho aplikace v léčbě závislosti* s. 120

¹³⁶ Srov. Tamtéž, s. 121-124

¹³⁷ Srov. Tamtéž, s. 121-125

¹³⁸ Srov. Tamtéž, s. 120-121

¹³⁹ Srov. Tamtéž, s. 126

usilují o znovunastolení rovnováhy a obnovení spirituality. Rituály se adaptují na potřeby přítomných, vztahy ve skupině nejsou založeny na hierarchickém ani autoritativním postavení, setkáme se i s notnou dávkou neformálnosti. Mezi významné rituály během setkání patří počáteční modlitba, předčítání z preambule výchozího textu, oslava dalšího dne abstinence a nastolení tématu diskuze, které se obvykle dotýká zkušeností před a během požívání alkoholu a také pocitů poté, co začali abstinovat.¹⁴⁰

3.4 Sociální práce s umírajícími a pozůstalými – přechodový rituál pohřbu, pomazání nemocných

Smrt odjakživa patřila ke koloběhu života a lidé s ní byli konfrontováni tváří v tvář. Mnohdy viděli umírat své blízké, s čímž souvisely i praktické přípravy pohřbu a vnitřní prožití ztráty – zkušenost obsáhla jak fyzickou oblast ošetrovatelských úkonů spojených s tělem zesnulého, tak i psychickou stránku umírání a následného truchlení.¹⁴¹

V současnosti je smrt tabuizována, myšlenkami i realitou odsunutá do kouta mysli. Často se umírá v zařízeních jako nemocnice, hospic či domov pro seniory, výjimečně v přirozeném prostředí domova. Student k tomu dodává: „*Pravděpodobně v celých dějinách ještě tolik lidí nevidělo takové množství mrtvých a způsobů umírání jako dnes, a přesto bez osobního kontaktu s umírajícími či mrtvým tělem.*“¹⁴² Není ovšem pochyb, že smrt představuje jednu z nejtěžších životních strastí, kdy prožíváme hluboký zármutek. Ztráta ohrožuje sebepojetí, identitu i integritu pozůstalých a bývá zároveň spouštěčem krize, která pohltí celou naši existenci.¹⁴³

Sociální pracovník se běžně setkává s touto výzvou při práci s umírajícími, nevyjímá ani následnou práci s pozůstalými, které ztráta obvykle hluboce zasáhne a jejich sociální fungování se může nacházet v ohrožení.¹⁴⁴ V tomto odvětví sociální práce hovoříme převážně o práci v kontextu hospicové péče, kde sociální pracovník působí v multidisciplinárním týmu. Hospicová péče pohlíží na člověka v celostním pojetí, snaží se mu vyjít maximálně vstříc a uspokojit biologické, psychologické, sociální a spiri-

¹⁴⁰ Srov. MITCHELL, N. D. *Liturgy and the social sciences*. s. 42-45

¹⁴¹ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-471-3. s. 23-29

¹⁴² STUDENT, Johann-Christoph, Albert MÜHLUM a Ute STUDENT. *Sociální práce v hospici a paliativní péče*. Jinočany: H&H, 2006. ISBN 80-7319-059-1. s. 23

¹⁴³ Srov. KAST, V. *Krize a tvořivý přístup k ní: typy životních krizí, jejich dynamika a možnosti krizové intervence*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-365-X. s. 76

¹⁴⁴ Srov. ELICHOVÁ, M. *Sociální práce: aktuální otázky*. s. 177-178

tuální potřeby.¹⁴⁵ Náplní sociálního pracovníka je komunikace s rodinou klienta a také poradenství, kde mimo jiné může doporučit či přiblížit význam některých rituálů spojených s mezními životními situacemi (pomazání nemocných, pohřební rituál). Člověk na sklonku života a jeho blízcí tak mohou získat radu, jak lépe uspokojit své potřeby (např. spirituální), a tím pádem lépe zvládnout mezní životní situaci, kterou umírající i jeho blízcí prochází.

Rituály spojené s umíráním a smrtí mají v historii velkou tradici, ačkoliv dnes je mnozí nepovažují za příliš zásadní a důležité – podle Nešporové se téma smrti dostalo do sociologie a antropologie, ale důraz kladen na rituály spojené se smrtí se zmenšuje.¹⁴⁶ Nyní opomíjeným, ale přesto v minulosti významným rituálem pro umírající i nemocné, je rituál pomazání nemocných (známý i pod označením poslední pomazání). Hlavním motivem zůstává posílení a zotavení v celostním pojetí – tělesném i duševním. Tento rituál by neměl být považován za záležitost nemocného a kněze, ale měla by být zapojena celá rodina i blízcí, a pomoci tak nemocnému v jeho stavu.¹⁴⁷

Další přechodový rituál důležitý pro naši společnost bývá pohřební rituál, který lze charakterizovat jako kolektivní jednání pozůstalých, při němž probíhá rozloučení se zesnulým. Do této kategorie řadí i rozloučení v kruhu rodinném bez oficiálního obřadu. Pohřební rituály slouží jako symbolické rozloučení se zesnulým a pomáhají k lepšímu vyrovnání se se ztrátou. Skrze pohřeb se tvoří i sociální identita, legitimizuje se ztráta a upevňuje se uvědomění nového statusu pozůstalého. V případě náboženského vyznání se zde uplatňují i představy o posmrtném životě. Dále obřad poskytuje vzájemnou podporu pozůstalým v mezní situaci.¹⁴⁸

Ačkoli pohřební rituály mají v naší společnosti velikou tradici, v posledních letech mnozí od jeho uskutečnění opouštějí. Jako důvod této skutečnosti se uvádějí čtyři hlavní faktory: vysoká teatrálnost obřadu, nadměrné emocionální zatížení, ekonomické faktory či absence smyslu celého úkonu. Významnou roli v absenci pohřebních rituálů hraje i vyšší míra sekularizace, která ovšem za celým problémem stojí jen zčásti, jelikož z dostupných výzkumů v jiných sekularizovaných zemích Evropy jsou stále pohřební

¹⁴⁵ Srov. BUŽGOVÁ In PLEVOVÁ, I. *Ošetřovatelství. II, Komunikace- etika - člověk, jeho motivace a potřeby - paliativní péče - transkulturní ošetřovatelství - výchova ke zdraví*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3558-0. s. 110-111

¹⁴⁶ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2. s. 5

¹⁴⁷ Srov. POKORNÝ, Ladislav. *Obnovená liturgie*. Praha: Česká katolická Charita, 1976. ISBN Neuvedeno. s. 186-188

¹⁴⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 101-103

praktiky běžnou součástí rozloučení. Možným důvodem pro neatraktivnost pohřebních obřadů může být i absence nových forem sekulárních obřadů šitých na míru, na jejichž realizaci by se více podíleli pozůstalí a bralo by se v potaz přání a styl života zemřelého. Tento typ obřadů je v zahraničí mnohem více rozšířený.¹⁴⁹ Naše společnost je tak postavena před výzvou opět zdůraznit význam pohřebních rituálů pro pozůstalé jak v tradičních, tak i v nových formách.

Sociální pracovník může doporučit a poskytnout potřebné informace blízkým umírajícího o důležitosti pohřebního rituálu a tímto způsobem nabídnout účinné postupy, jak se lépe vypořádat s krizí v náročné životní situaci.

¹⁴⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. s. 202-206

Závěr

V bakalářské práci jsem se věnovala absenci přechodových rituálů v mezních životních situacích člověka. Mezní životní situace pro nás znamenají psychickou zátěž, která se často pojí s krizemi, jejichž zvládnutí výrazně ovlivňuje náš život a s ním i sociální fungování ve společnosti.

Zpočátku jsem charakterizovala pojmy rituál a přechodový rituál, jejich vnitřní i vnější funkce. Dále jsem nastínila proces ritualizace podle C. Bell, která se zabývá aktivitami každodenního života, které vykazují charakteristiky rituálního jednání. V první části jsem také přiblížila současnou postmoderní dobu, ve které rituály nemají tak pevné místo jako v minulosti. V druhé části bakalářské práce jsem se zabývala významem rituálů v životě člověka v minulé i dnešní době. Ke komplexnímu vnímání rituálů jsem připojila i psychologický, antropologický a sociální rozměr, což výrazně přispělo k formování pohledu na rituály. V poslední části bakalářské práce jsem se soustředila na rituály v sociální práci s některými cílovými skupinami, konkrétně s dospívajícími lidmi, uživateli návykových látek v terapeutických komunitách, lidmi v poslední fázi života a také s pozůstalými.

V závěrečné práci jsem si kladla za cíl uchopit a popsat přechodové rituály a zasadit je do kontextu dnešní doby. Dále jsem si přála nastínit, jak může rituální jednání inspirovat některé sociální oblasti a zda by jejich využití dokázalo usnadnit zvládnání náročných životních situací.

Život každého z nás je přirozeně členěn do etap, které mají základ v biologických změnách (dospívání, umírání atd.), či v životních meznících představující změnu, se kterou se musíme vyrovnat. Všechny tyto události nás hluboce ovlivňují nejen v přítomnosti, ale i v našem budoucím fungování. Na rozdíl od minulosti jsme svědky nedocenění rituálního jednání jakožto způsobu, jak se s těmito změnami vyrovnat, či alespoň zmírnit jejich negativní vliv. Rituální jednání často nepovažujeme za důležité, k čemuž přispívá i současná doba zaměřená na racionalitu a výkon. Krize často potlačujeme pozorností zaměřenou na každodenní povinnosti. Typickým obdobím významných změn bývá dospívání, kde se absence přechodových rituálů promítá ve větší míře rizikového chování spojeného například s užíváním návykových látek, trestnou činností atd. Tradiční společnosti těmto jevům předcházely cíleným přechodovým rituálem iniciace do dospělosti, kde se ventilovalo značné množství riskování, dobrodružství, vyjadřování emocí, a mimo jiné se hodnotily i ostatní kvality člověka. Tento přechodový

rituál byl jeden z nejvýznamnějších událostí v životě jedince a celé společnosti o této události vědělo. Naše evropské prostředí žádný takový rituál nenabízí a nahrazuje ho pouze formálními zkouškami dospělosti jako maturita, obdržení řidičského průkazu apod., což můžeme považovat za nedostačující. Opětovná ritualizace vstupu do dospělosti by tak mohla zmenšit míru patologických jevů a vdechnout tomuto období náležitou pozornost.

Další cílová skupina, kterou jsem pro svoji práci zvolila, jsou drogově závislí v terapeutických komunitách, jejichž praxe nám ukazuje, jak důležitou roli ritualizace v jednotlivých etapách léčby hraje. Uživatelé drog patří mezi marginální vrstvy obyvatel vykazující pomezí stádium podle A. Gennepa, kdy ještě nejsou plně přijati do nového statusu, ale nejsou součástí ani toho starého. Přejímové rituály slouží k ohraničení těchto důležitých kroků oddělujících člověka do období před a po, a pomáhají tak k novému znovuzrození a celostní integraci změn. Představitelé rituálních studií odhadují, že právě okrajové vrstvy společnosti by mohly být jedni z těch, kteří rituály opět zařadí do svého života. Tohoto předpokladu by mohla v budoucnu využít především sociální práce, kde by sociální pracovník mohl rituální jednání doporučit jako kreativní způsob zmírnění negativních dopadů změn a krizí s nimi spojených.

V minulosti všeobecně rituály zaštiťovala především církev, která spojovala lidi do jednoho společenství a poskytovala tak prostor pro citlivější vnímání významných životních událostí. Jejich průběh a vnímání se však proměnilo, a to nejen v důsledku odlivu lidí z církve. Již v první části práce byl nastíněn proces ritualizace běžných aktivit, který ukazuje, že rituální jednání můžeme zapojit i v běžném životě bez přímé souvislosti s náboženstvím.

Mezi další důležité mezníky patří umírání člověka a následný proces vyrovnávání se se ztrátou, se kterou se musí pozůstalí vypořádat. Tohoto tématu se úzce dotýká i sociální práce. Tabuizace umírání a smrti umocňuje izolovanost a osamělost jedinců a přispívá také k odklonu od rituálů spojených s umíráním a smrtí. Dříve lidé smrt netabuizovali a vnímali ji jako běžnou součást života, uměli o tomto tématu snáz hovořit a navzájem se podpořit ve zvládnutí ztráty. Podle výzkumů jsme v současnosti svědky odklonu od pořádání kolektivních pohřbů, přičemž vše nasvědčuje tomu, že v této oblasti jsou rituály pro umírající a pozůstalé mnohdy klíčové ve vypořádávání se s touto náročnou životní situací a jejich absence se promítá do psychického rozpoložení jednotlivce i celé společnosti.

Z výše uvedených závěrů usuzuji, že jsem cíle své práce z velké části splnila, ačkoliv zmapovat sociální oblast v souvislosti s přechodovými rituály nebyl snadný úkol. Přesvědčila jsem se, že v naší společnosti opravdu lze vnímat absenci přechodových rituálů v poměrně velké míře, což mě překvapilo. Jsem si vědoma toho, že jsem kvůli rozsahu toto téma nemohla komplexně obsáhnout – téma využití přechodových rituálů by se dalo uplatnit i v jiných cílových skupinách jako lidé žijících v menšinách, lidé ve výkonu trestu apod.

Ke zpracování tématu jsem využila rozličných publikací z různých oblastí, jelikož jsem nedohledala, či neexistuje dostatek relevantní literatury ke zpracování tématu rituálů v sociální práci (kromě rituálů v terapeutických komunitách). Autoři publikací, ze kterých jsem čerpala, se v převážné většině shodovali ohledně pozitivního významu rituálů pro život člověka – na rozdíl od autorů konce 19. a na počátku 20. století, kteří byli ovlivněni dobovým negativním pohledem na rituály.

Domnívám se, že před námi a naší společností tak vyvstává téma rituálů, které se, jak pevně věřím, stane součástí běžné praxe v sociálních zařízeních. Předpokládám, že se téma rituálů v sociální práci, ale i v běžném životě v budoucnu více rozvine, lidé trochu zpomalí ve svých uspěchaných životech a vrátí se k niternému prožívání důležitých životních milníků.

Seznam použitých zdrojů

- BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologický nakladatelství SLON, 1995. ISBN 80-85850-12-5.
- BELL, C. *Ritual perspectives and dimensions*. Oxford: New York, 1997. ISBN 978-0-19-973510-5.
- BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.
- BRIDGES, W. *Na prahu změn: zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2006. ISBN 80-7255-100-0.
- DOUGLAS, M. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.
- ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-7226-901-1.
- ELICHOVÁ, M. *Sociální práce: aktuální otázky*. Praha: Grada Publishing, 2017. ISBN 978-80-271-0080-4.
- ERIKSEN, T.H., *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- FERRERO, B. *Vychovávěj jako Don Bosco*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-294-2.
- FULGHUM, R. *Od začátku do konce: naše životní rituály*. Praha: Argo, 1995. ISBN 80-85794-44-6.
- GENNEP, A. V. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. 2. Vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-262-1374-1.
- GRIMES, R. *Deeply into the bone: reinventing rites of passage*. Berkeley: University of California Press, 2002, ISBN 978-0-520-23675-2.
- GROF, S. *Psychologie budoucnosti: poznatky a poučení z moderního výzkumu vědomí*. Praha: Perla, 2004. ISBN 80-902156-6-1.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-471-3.

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0.

JASPERS, K. *Mezní situace*. Praha: OIKOYMENH, 2016. ISBN 978-80-7298-220-2.

JASPERS, K. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-05-4.

KALINA, K. *Terapeutická komunita: obecný model a jeho aplikace v léčbě závislosti*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2449-2.

KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5.

KAST, V. *Krize a tvořivý přístup k ní: typy životních krizí, jejich dynamika a možnosti krizové intervence*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-365-X.

KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Vyd.2. Brno: nakladatelství Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-41-1.

KRAFT, H. *Tabu: magie a sociální skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 2006, ISBN 80-204-1345-6.

KUNETKA, F. *Úvod do liturgie svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-618-3.

KUNZE, P. *Malé děti potřebují rituály*. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 978-80-251-3405-4.

MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2010.

MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Vyd.3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0211-0.

MITCHELL, N. D. *Liturgy and the social sciences*. Minnesota: a Liturgical Press Book, 1999. ISBN 0-8146-2511-8.

- MOORE, R. L, MULLER, I. C.G. *Jung a křesťanská spiritualita: sborník reflexí teologů, psychologů a religionistů*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-195-9.
- MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd.2. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-25-0.
- NAKONEČNÝ, M. *Obecná psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák: Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-929-7.
- NAVRÁTIL, P. *o spiritualitě v sociální práci. Caritas et Veritas*. 2017, č. 1
- NEŠPOROVÁ, O. *o smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2.
- PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.
- PLEVOVÁ, I. *Ošetřovatelství. II, Komunikace- etika - člověk, jeho motivace a potřeby - paliativní péče - transkulturní ošetřovatelství - výchova ke zdraví*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3558-0.
- ŘÍČAN Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1098-6.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 3. Vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.
- SKARUPSKÁ, H. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. ISBN 80-244-1509-7.
- SCHERMER, V. L. *Duch a duše: nové paradigma v psychologii, psychoanalýze a psychoterapii*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-816-3.
- SCHNEIDER, J. W. *o smyslu a důležitosti životních krizí*. Hranice: Fabula, 2005. ISBN 80-86600-27-0.
- SOUKUP, V. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8.

Srov. POKORNÝ, Ladislav. *Obnovená liturgie*. Praha: Česká katolická Charita, 1976. ISBN Neuvedeno

STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže: duchovní přechodové rituály ve věku nevšímavosti*. Praha: DharmaGaia, 2012. ISBN 978-80-7436-019-0.

STUDENT, Johann-Christoph, Albert MÜHLUM a Ute STUDENT. *Sociální práce v hospici a paliativní péči*. Jinočany: H&H, 2006. ISBN 80-7319-059-1.

ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krizy a krizová intervence*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-247-5327-0.

TURNER, V. *Průběh rituálů*. Vyd.1. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6900-3.

VLČKOVÁ, M. *Tělo, čas a prostor v liturgii*. Praha: Malvern, 2017. ISBN 978-80-7530-103-1

VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16.-21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-80-7470-110-8.

ZÁBORCOVÁ, M. *Jak projít životními krizemi k životním výhrám*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-271-0450-5.

Internetové zdroje:

SLAVÍKOVÁ, M. *Křesťanské rituály a náhradní rituály se zřetelem k situaci v Československu druhé poloviny 20. století*. 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra pastorálních oborů a právních věd. Vedoucí práce Tichý, Radek

LICHKOVÁ, A. Diagnostika F. „Stanislav Grof o dnešní psychospirituální krizi...“ [online]. Radio Wave, 2018. Dostupné na: <https://wave.rozhlas.cz/stanislav-grof-o-dnesni-psycho-spiritualni-krizi-kdyz-se-hrouti-spolecnost-7204811>

Abstrakt

NOVÁKOVÁ, Anna. Absence přechodových rituálů v mezních životních situacích. České Budějovice 2021. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce Michaela Vlčková.

Klíčová slova: rituál, přechodový rituál, ritualizace, mezní životní situace, sociální práce, dospívání, drogově závislí, umírající, pozůstalí

Bakalářská práce se zabývá absencí přechodových rituálů v kontextu mezních životních situacích člověka. Cílem této práce je popsat přechodové rituály v souvislosti se současnou dobou, vyzdvihnout význam rituálu, dále zmapovat sociální oblasti a případně je rituálním jednáním inspirovat. Přechodové rituály by mohly pomoci zvládnout náročné životní situace a krize s nimi spojené. Konkrétně se jedná o období dospívání, terapeutické komunity v léčbě drogově závislých, či v sociální práci s umírajícími a pozůstalými. Bakalářská práce tak může posloužit jako námět nejen pro sociální práci s těmito cílovými skupinami, ale může inspirovat i další sociální oblasti i lidské počínání v běžném každodenním životě.

Abstract

Exploration of absence of the rites of passage in marginal life situations

Key words: ritual, rite of passage, ritualisation, marginal life situations, social work, adolescence, substance use disorder, dying, bereaved

This dissertation seeks to evaluate the absence of rites of passage in the context of individuals' marginal life situations. The aim of this research is to describe rites of passage and to highlight its importance in the contemporary age. Furthermore, it proposes an implementation of rites of passage in the area of social work due to its potential to aid in dealing with difficult life situations. For example, it can be used as a tool in group therapy for people with substance use disorder diagnosis, in social work with terminally ill patients or the bereaved dealing with grief. In addition to that, it is also a useful tool for the work with adolescents going through multiple life changes. Conclusively, this dissertation proposes the rite of passage as a valuable tool for social work with many groups of people, and also seeks to encourage other social areas and individuals to implement rite of passage in their daily life.

